

**СЕМІНАР ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)**

Схарактеризовано форми і принципи організації педагогічної взаємодії викладача і студентів у ході семінарського заняття, адекватні ефективно організованій педагогічній взаємодії учасників навчального процесу у вищій школі др. пол. ХХ століття. Значну увагу приділено аналізу специфіці розвитку педагогічної думки, яка полягає в тому, що кожний новий історичний етап у житті суспільства відбивається на організації навчання, тим самим урізноманітнюючи його форми.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, семінар, партнери, форма, спілкування, вища школа.

Охарактеризованы формы и принципы организации педагогического взаимодействия преподавателя и студентов в ходе семинарского занятия, адекватные эффективно организованному педагогическому взаимодействию участников учебного процесса в высшей школе др. пол. ХХ века. Значительное внимание уделено анализу специфики развития педагогической мысли, заключающейся в том, что каждый новый исторический этап в жизни общества отражается на организации учебы, тем самым разнообразя ее формы.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, семинар, партнеры, форма, общение, высшая школа.

Forms and principles of organization of teacher and students' pedagogical mutual relations are exposed during seminar employment, adequate to the effectively organized pedagogical co-operation of participants of educational process at higher school of the second part of XXth century. Considerable attention is paid to the specificity analysis of pedagogical idea development presupposing that every new historical stage in life of any society affects organization of studies simultaneously diversifying its forms.

Keywords: pedagogical mutual relations, seminar, partners, form, communication, higher school.

Постановка проблеми. З перетвореннями України в незалежну демократичну державу, суспільство проявляє усе більше уваги створенню активно діючої системи вищої освіти, основним завданням якої на тлі входження країни в

освітній та науковий простір Європи є підготовка конкурентоздатного фахівця з високим інтелектуальним потенціалом.

Сучасний етап розвитку вищої школи в Україні характеризується кардинальною зміною її пріоритетів, а саме переходом від традиційного «знаннєвого» підходу до концептуально нового, особистісно - орієнтованого, за якого головний акцент ставиться на гуманізацію педагогічної взаємодії учасників навчального процесу в вищій школі, де обидві сторони виступають як рівні, паритетні, в міру їхніх знань і можливостей, партнери. Педагогічний потенціал педагогічної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалювання всієї системи освіти, для поліпшення професіоналізму, для формування нової концепції взаємодії «викладач – студент» у цілому.

Зазначене зумовило зміни змісту, форм і методів педагогічної взаємодії, характеру стосунків викладача і студента як провідної умови ефективності організації навчального процесу у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що засвоєння знань і способів дії є складним за своєю природою процесом. На думку С. Рубінштейна, структура цього процесу передбачає «...початкове ознайомлення з матеріалом або його сприйняття в широкому розумінні слова, осмислення, спеціальну роботу із закріпленням й, насамкінець, оволодіння матеріалом, тобто можливість оперувати ним у різних умовах, застосовувати його на практиці» [6, с. 84-85]. У педагогіці виділяють чотири компоненти засвоєння знань: сприйняття, осмислення, закріплення, застосування на практиці. Кожен із них, є окремою ланкою одного ланцюга, що має свої специфічні особливості, а це, насамперед, зумовлює наявність різних етапів педагогічної взаємодії, які реалізуються в різних формах організації навчального процесу.

Таким чином, однією з основних причин, що перешкоджають ефективності засвоєння знань студентами, є не дотримання педагогічних умов взаємодії викладача й студентів, що пов'язане з існуючою суперечністю між орієнтованістю викладача на реалізацію суб'єкт-суб'єктних стосунків у педагогічній взаємодії і стереотипами традиційного навчання, що все ще зберігаються. Як свідчить

проведений аналіз останніх досліджень і публікацій, у другій половині ХХ століття проблема взаємодії викладачів і студентів продуктивно розроблялася в педагогіці в різних аспектах: як педагогічне спілкування (О. Бодальов, В. Кан-Калик, І. Зимня, С. Кондратьєва та інші); як істотна характеристика педагогічного процесу (В. Сластьонін); як діяльність, спрямована на розвиток того, хто навчається, становлення його особистісної позиції, підтримку проявів його самостійності (О. Газман, Н. Михайлова, С. Юсфін); як прояв педагогічної творчості (О. Белкін, Є. Коротаєва, А. Кравченко, М. Никандрова); як сукупність педагогічних ситуацій (І. Зязюн, Л. Крамущенко та інші); як інтеракція, тобто навчання в малих групах («cooperative learning») Р. Славін («Навчання в команді»), Д. Джонсон і Р. Джонсон («Учимося разом»), Шл. Шаран («Групові дослідження»), а також Ел. Аронсон, Спенсер Каган та інші.

Особливу цінність у контексті проведеного дослідження становлять психолого-педагогічні праці щодо організації навчального співробітництва у колективних, кооперативних, групових формах роботи (О. Донцов, В. Дьяченко, О. Захаренко, Х. Лійметс, А. Петровський, В. Фляків, Д. Фельдштейн, Г. Цукерман, С. Якобсон). Але на сторінках педагогічної літератури досі мають місце широкі публічні обговорення щодо визначення самої дидактичної категорії «форма організації навчання» (В. Дьяченко, В. Сластьонін, І. Чередов). Це пов'язано з тим, що в педагогічній науці більшість учених обмежуються буденним уявленням про сутність даного поняття [8]. Сама специфіка розвитку педагогічної думки, яка полягає в тому, що кожний новий історичний етап у житті суспільства позначається на організації навчання, тим самим урізноманітнюючи його форми, і визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті полягає в розкритті специфіки організації педагогічної взаємодії викладача і студентів у ході семінарського заняття як найскладнішої форми навчального процесу в системі вищої освіти України другої половини ХХ століття.

Основні результати дослідження. Навчальний процес у системі вищої школи відбувається в різних формах його організації, які реалізуються через

способи взаємодії викладача із студентами. Як відомо, сучасні вищі навчальні заклади будують процес навчання студентів на базі поєднання різних його форм організації, які постійно удосконалюються.

Форма навчання визначається як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога й учнів, що здійснюється в певному порядку і режимі [5, с. 648]. У педагогічній літературі можна знайти опис понад ніж 80 форм і методів навчання, але загальноприйняті класифікації ще не існує. Багато вчених-педагогів розрізняють організаційні форми навчання (практичне заняття, семінар, факультатив, консультацію тощо) та організаційні форми уроку (лекції, навчальні екскурсії, кіноуроки тощо). Але, наприклад, за з Р. Піоноюю, у сучасному ВНЗ використовуються такі форми навчальної діяльності, як: 1) теоретичні (лекція, семінар, консультація, навчальна екскурсія, дипломна робота тощо); 2) практичні (лабораторно-практичні заняття, практикуми); 3) комбіновані (педагогічна і виробнича практика); 4) контрольні (колоквіум, залік, іспит) [4, с. 215].

Аналіз організації основних форм навчання свідчить, що в дидактиці вони класифікуються за такими основними критеріями: кількісним (кількістю студентів), місцем (місцем та часом навчання), структурним (стилем роботи викладача) та результативним (результатами роботи). За першим критерієм розрізняють масові, колективні, групові, мікрогрупові й індивідуальні [1, с. 90]. Так, за місцем навчання виділяють аудиторні (лекція, семінар) та позааудиторні форми (навчальна екскурсія, тьюторіал, самостійна робота).

Але протягом тривалого часу в педагогічній літературі традиційною вважається класифікація, в основі якої лежить кількісний критерій, що визначає колективну, індивідуальну та індивідуально-групову форми навчання.

Однак, на наш погляд, слушною є концепція В. Дьяченка, класифікація якого заснована на структурі взаємодії учасників навчального процесу, тобто навчальному спілкуванні. Так, дослідник вважає, що навчання це, перш за все, спілкування, що відбувається між викладачем та учнями, які взаємодіють, у процесі якого відтворюються й засвоюються знання і досвід (у тому числі й

досвід творчої діяльності), накопичені людством [3]. Отже, педагог-науковець класифікує загальні форми організації навчання на:

- індивідуальну форму організації навчання – опосередковане спілкування учасників навчального процесу;
- парну форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу в парі постійного складу;
- групову форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу у групі, коли кожен учасник, який виступає, спрямовує текст (інформацію)одночасно кільком слухачам;
- колективну форму організації навчання – спілкування учасників навчального процесу у групі, коли спілкування відбувається в парах змінного складу. Кожен учасник спілкується з іншим по черзі у парі, і зрештою усі спілкуються між собою.

Залежно від організаційної структури навчального процесу здійснюється той або інший спосіб навчання. Таким чином, В. Дьяченко виділяє такі суспільно - історичні способи навчання:

- Індивідуальний спосіб навчання: організаційна структура навчального процесу в цьому способі складається з індивідуальної і парної організаційних форм навчання, при цьому парна форма є провідною. Історично цей спосіб панував до середніх століть.

- Груповий спосіб навчання: в організаційній структурі цього способу поряд з індивідуальною і парною присутня уже групова форма організації навчання. Більше того, групова форма у структурній цілісності групового способу навчання є системоутворювальною. Цей спосіб закріпився як пануючий до наших днів. Основні різновиди конкретного прояву групового способу навчання – це класно-урочна й лекційно-семінарська системи навчання.

- Колективний спосіб навчання : організаційна структура цього способу складається з усіх чотирьох форм організації навчання: індивідуальної, парної, групової і колективної, – причому провідною є колективна форма.

Разом із тим, в історії дидактики були й інші варіанти співвідношення форм навчальної взаємодії з формами організації навчання. Прикладом є модернізація Дальтон-плану на основі групового методу організації виконання завдань – «бригадного методу», який широко застосовувався у східних регіонах України в 30-х роках ХХ століття та ін.

Важливим чинником формування інтересу студентів до предмета дослідники вважають урізноманітнення форм і методів організації навчання. Саме останній спосіб проявляється в конкретних різновидах і тому визначається як пріоритетний. У цьому контексті слід зазначити, що провідними формами педагогічної взаємодії в системі вищої школи визначаються лекція, семінар і самостійна робота студентів. У радянській вищій школі тривалий час організація навчального процесу була чітко регламентована документами Міністерства вищої освіти СРСР. Так, в 50-ті роки, коли основний акцент робився на інтелектуальний розвиток майбутніх фахівців, в ході здійснення навчального процесу вважалися за адекватні методи, що носили характер передачі інформації. Таке ставлення спричинило ситуацію 50-х-60-х років ХХ століття, коли на обласних нарадах працівників освіти, у звітах й актах перевірки педагогічних навчальних закладів йшла мова про те, що випускники – майбутні фахівці мають знання, але не завжди вміють їх застосовувати [7, с. 15]. Тому сьогодні все більший акцент робиться на необхідність постійного зворотного зв'язку між учасниками навчального процесу, сприянні активізації діяльності студента у навчальному процесі на тлі взаєморозуміння та емоційно-творчої атмосфери на занятті.

Провідною формою навчання у вищому навчальному закладі залишається лекція (від латинського *lectio* – читання вголос). Вона з'явилась ще в античній Греції і довгий час була єдиною формою і методом навчання. Справді, закріплення навчального матеріалу студентами починається ще протягом його презентації викладачем та обмірковування. Однак, як зауважує М. Данилов, «...знання, що виявляються результатом першого етапу навчання, не є ще знаряддям активного, самостійного мислення й діяльності тих, хто навчається» [2,

с. 196]. Тому на практиці план лекції ніколи не дублюється на семінарському занятті.

Семінарські заняття посідають дуже важливу роль в організації навчального процесу сучасного ВНЗ. Ця роль виявляється у їхній тісній єдності з усіма іншими формами, а саме з лекцією і самостійною роботою. Семінар (від лат. *seminarium* – розсадник, шкілька; *перен.* Школа) має дуже давню історію, що сягає своїм корінням античності [9]. Семінар – це найскладніша форма навчального процесу, мета якого – сприяння формуванню умінь активної взаємодії викладача із студентами, вироблення самостійності і творчого мислення. Таким чином, головна роль семінару виявляється в узагальненні й систематизації знань студентів, тобто закріпленні і поглибленні знань, умінь та способів їхнього отримання і застосування, творчого поєднання науково-теоретичних положень із практичним досвідом. Важливішою умовою ефективності семінару є атмосфера взаємодії співпраці і взаєморозуміння.

Успішність роботи семінару залежить від форм спілкування і контролю, від методів організації педагогічної взаємодії. Організація активного навчання, коли студенти не відчувають однобічного впливу викладача, залежить від ставлення до них останнього як до особистості зі своїми інтересами, здібностями, характером і, навіть, статусом у навчальній групі.

Отже, звернімося до найпопулярніших методів організації навчальної взаємодії, що все частіше застосовуються у вищих навчальних закладах.

- Метод «мозкової атаки», (*'brainstorming'* – спільне активне обдумування чого-небудь, пошук істини на тлі абсолютної заборони різкої критики запропонованих учасниками ідей, а також заохочення до висловлювання своїх думок, гумору).

- Одним із провідних методів інтерактивного навчання є рольова гра. Основними структурними компонентами навчальної рольової гри є: 1) ігрові і навчальні цілі, які передбачають поетапне опанування навичок й умінь відповідно до предмета, що вивчається; 2) виховні цілі, які відповідають духовно-орієнтованій парадигмі виховання; 3) зміст рольової гри, що відображає рольові

взаємодії і взаємини, які базуються переважно на поточному навчальному матеріалі тієї чи іншої теми і набувають певної сюжетної організації і розвитку; 4) сукупність соціальних і міжособистісних ролей, за допомогою яких студенти реалізують значну частину змісту конкретної рольової гри; 5) комунікативні умови, під якими маються на увазі, перш за все, ігрові навчально-комунікативні ситуації, що створюються самими студентами під керівництвом викладача; б) реквізит, тобто будь-які предмети, які так або інакше включаються у гру і набувають у грі знакового значення.

Слід зазначити, що під комунікативними умовами маються на увазі не лише навчально-комунікативні ситуації, що створюються для конкретної рольової гри, але і сприятливий психологічний клімат, створений і підтримуваний в студентській групі. Сприятлива морально-психологічна атмосфера привертає людей до міжособистісної взаємодії, прояву взаємної зацікавленості і творчої ініціативи. Ігрові й дискусійні методи навчальної взаємодії сприяють створенню такої атмосфери у групі. Рольові ігри часто використовуються в навчальному процесі у ВНЗ, особливо на заняттях з іноземної мови, але виховній функції викладачі приділяють недостатньо уваги, віддаючи перевагу навчальним цілям.

- Ділові ігри дозволяють відтворювати комунікативне середовище, що позитивно впливає на формування соціальних і професійно-ділових якостей майбутнього фахівця, ділові ігри, в основу яких покладені прийоми самостійного пошуку оптимальних варіантів розв'язання проблеми, не тільки закріплюють теоретичні знання, а й формують функціональні вміння і навички ділового спілкування, розвивають творчість і віру у свої сили.

- Метод проектів ('project work'), що активно входить у навчальну практику, «проектний метод» ("Project Work") [11], передбачає роботу студента над певним завданням, виконання якого потребує самостійної роботи з різноманітними інформативними джерелами, бібліотечними фондами, матеріалами архівів, музеїв, бесіди з іншими фахівцями у певній галузі тощо. Метод використовується для формування із студентів самостійних дослідників,

спроможних трансформувати себе, знайти необхідну інформацію і виробити власну робочу теорію.

- Завдання, наближені до реальної професійної комунікативної ситуації.
- Диспут (від лат. 'disputare' міркувати, сперечатися) передбачає спеціально підготовлену й організовану публічну суперечку на наукову або навчальну тему, в якій беруть участь дві або більше сторін, котрі обстоюють свої позиції. Диспути сприяють формуванню оцінних суджень і розвивають комунікативну культуру за умови створення доброзичливої психологічної атмосфери, взаємної поваги і зацікавленості.
- Дискусія (від лат. 'discussio' – розглядати, досліджувати). Дискусія передбачає обговорення актуального питання за наявності альтернативних відповідей, може реалізовуватися у вигляді «круглого столу», «дебатів», «засідання експертної ради» тощо. Ступінь досягнення максимальної ефективності залежить від глибини суперечливості позицій щодо теми семінару, культури (спілкування) проведення диспуту або дискусії, вміння виокремити позитивне у протилежній думці та зробити точні і справедливі висновки.
- Модельний метод надає тим, хто навчається самостійності і можливості творчого пошуку як в індивідуальній, так і в самостійній діяльності при організаційній та експертній допомозі викладача. Елементи цього методу знайшли своє відображення при проведенні у середині 80-х років різновидів ділової гри.
- Метод симуляції полягає у штучному створенні проблемних ситуацій, які відтворюють різноманітні сторони реальної дійсності. Це дозволяє аналізувати коло факторів, що впливають на них, з'ясувати причини неуспішної комунікації, напрацьовувати особистий досвід.
- Метод розгорнутої бесіди, а саме заслуховування й обговорення доповідей або повідомлень, можливо, опанування та рецензування прослуханого тощо.
- Метод ситуацій сприяє формуванню у майбутнього фахівця вміння ставити завдання й виконувати його за певних обставин, тобто самостійно

розібратися в реальній ситуації, встановити корпус необхідної для розв'язування певної проблеми інформації.

- Ситуативний метод («*Case Study*» - який українські педагоги часто називають «кейсовим») [10] був започаткований у Гарвардській Школі Бізнесу. Його засновники, даючи дефініцію цього терміна, підкреслюють, що викладач і студент для виконання конкретного професійного (навчального) завдання (реальні «кейси» – ситуації) постійно взаємодіють, обираючи вмотивовані форми поведінки й аргументи, які диктує саме життя. Увага фокусується на процесі вироблення професійних навичок і умінь, надбанні знань, а не на їхньому засвоєнні, як при традиційному авторитарному навчанні. Очевидною перевагою методу навчальної взаємодії є розвиток у студентів системи цінностей і набуття професійних конкурентоспроможних позицій, що з'являються у процесі творчого, емоційного обговорення й розв'язанні змодельованої реальної проблеми. Викладач синтезує виконання декількох функцій: комунікативної, навчальної, організуючої, виховної та дослідницької. Отже, «кейс – метод» використовують для того, щоб допомогти майбутньому фахівцю (особливо в галузі освіти, медицини, права та бізнесу) зрозуміти специфіку стосунків, мотивації, видів відповідальності й отримати комунікативні навички, тобто швидше адаптуватися до реалій майбутньої діяльності тощо.

Так, узагальнення результатів дослідження форм і методів педагогічної взаємодії як ключової складової частини навчального процесу у вищому навчальному закладі дозволяє зробити такі **висновки і визначити перспективи подальшої розвідки:**

Лекційно-семінарська система, що зародилася зі створенням перших навчальних закладів, має глибоке історичне корення. Однак, практично не зазнавши істотних змін із моменту її створення зовні, вона постійно розвивається через зміни, насамперед, характеру стосунків учасників навчального процесу. Головна роль сучасного педагога бути знаючим партнером його слухачів, який спрямовує навчальний процес, сприяючи успішності творче-усвідомленого активного просування студента в навчальному матеріалі за його індивідуальною

траєкторією. Семінар вимагає від студентів досить високого рівня самостійності, що зумовлено необхідністю пошуку інформації в багатьох джерелах, з подальшим порівнянням різних точок зору й наданням узагальнюючих коментарів.

Отже, позитивний стиль педагогічного спілкування є найважливішою умовою ефективності навчальної діяльності. Вміння викладача виділити лідера серед студентів і вдало розподілити їх по групах, а також його володіння технологією комунікації урізноманітнюють ролі й позиції студентів, тим самим зумовлюють інтенсивність та якість підготовки майбутніх спеціалістів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородавская Н.В., Реан А.А. Педагогика: учебное пособие. / Н.В. Бородавская, А.А. Реан – СПб.: Питер, 2008. – 304с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
2. Данилов М.А. Основы дидактики. / М.А. Данилов: [под ред. Б.П. Есипова]. – М.: Просвещение, 1967.
3. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и ее развитие. \ Дьяченко В. К. – М.: Педагогика, 1989.
4. Лекції з педагогіки вищої школи: [навч. посібник] / за ред. В.І. Лозової. – Харків: «ОВС», 2006. – 496 с.
5. Педагогіка: Большая современная энциклопедия [сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн.: «Соврем. Слово», 2005. – 720с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2-х т. [Т. 2.] \ С.Л. Рубинштейн – Москва, 1989. – С. 84-85.
7. Стенограма обласної наради активу працівників народної освіти Харківської області від 05.01.1957 р. — ДАХО, ф.р. 4695, оп. 4, спр. 250, арк. 1 — 103.
8. Халамов И.Ф. Педагогика. / И.Ф. Халамов. – М.: Высш школа, 1990. – 576с.
9. Цехмістрові Г.С. Методологічне обґрунтування проведення семінарських занять у вищих навчальних закладах \ Проблемы освіти: Вип. 24. – К., 2001. – С. 14-25.

10. Tellis W. Case Study Introduction to Case Study / Winston Tellis [Электронный ресурс] //The Qualitative Report, Volume 3, Number 2, July, 1997. – Режим доступа : <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR3-2/tellis1.html>
11. Project Work, Ministry of Education, Singapore: Programmes. [Электронный ресурс] // Режим доступа : www.moe.gov.sg/education/programmes/project-work